نشریه علمی‌پژوهشی فرهنگستان علوم پزشکی
سال دوم، شماره اول، خرداد ۱۳۹۷، صفحات ۲۴ تا ۳۱

ارائه چارچوب مفهومی برای گفتمان علمی در باب سلامت معنوی

نویسندگان: حسن ابوالقاسمی، مسعود آذربایجانی، زهره الهیان، اکرم حیدری، سیدمحمدرضا کلانترمعتمدی، محمدعلی محققی[1]، سیدعلیرضا مرندی، مهدی مشکی، ابراهیم هاجری[2]، غلامرضا نورمحمدی، محمدحسین نیکنام

چکیده

زمینه و هدف: سلامت از نعمت‌های الهی و نیازهای حیاتی همه انسان‌ها در همه عمر می باشد. معنویت در قلب شعائر اسلامی و منظومه‌ای جامع و دارای ابعاد چهارگانه کلامی ـ فلسفی، فقهی ـ حقوقی، اخلاقی ـ ارزشی و تاریخی ـ تمدنی است. سلامت معنوی اسلامی مقوله‌ای نظری (ارزشی) و عملیاتی و دارای شاخص‌های مشروحه ذیل است: قدسی ـ ماورائی، عقلانی ـ فلسفی (مبتنی بر مبانی اعتقادی استدلالی)، درون‌گرا (ماورائی) و برون‌گرا، جامع و شامل (ساحتی و فراساحتی)، نظام‌واره، متعادل و متوازن (با سایر ابعاد)، دارای تجلیات درونی و بیرونی و دارای جلوه گری در قلب شعائر اسلامی. چارچوبی متشکل از موضوع‌شناسی و طبقه‌بندی مباحث و معارف سلامت معنوی در این مطالعه ارائه شده است (۱).

روش: از روش‌های بحث متمرکز گروهی و مطالعه کتابخانه‌ای برای این مطالعه استفاده شده است. در مرحله مطالعه کتابخانه‌ای، گزیده‌ای از موضوعات مطرح شده در مقالات اخیر داخلی و به زبان فارسی در «بحث» ارائه شده است.

نتایج: دوازده محور کلان، و هشت محور اختصاصی متشکل از هفتاد موضوع به دست آمد.

نتیجه‌گیری: نتایج این مطالعه چارچوب مناسبی با ماهیت موضوع‌شناسی و محوربندی سلامت معنوی اسلامی، برای مطالعات بعدی فراهم ساخته است که در صورت تکمیل توسط مطالعه‌ای با اولویت‌بندی، می‌تواند ملاک مطالعات پیش‌رو در این حوزه توسط صاحب‌نظران و مراکز تحقیقاتی مرتبط قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: اسلام، سلامتی، درمان‌های معنوی، معنویت

مقدمه و بیان موضوع

در ادبیات اسلامی، واژه معنویت به طور مستقیم در قرآن و روایات به کار برده نشده، اما در منابع دینی مفهوم معنویت مترادف با اعتقاد به خالق لایزال هستی و عالم را محضر خداوند دانستن، توأم با اعتقاد و عمل به سایر اصول و فروع دین دانسته شده است. این تعبیر در تمام شئون زندگی، اعمال، رفتار، منش و روش زندگی انسان تسری دارد. سلامت و سایر تعابیر مترادف آن در منابع قرآنی و روائی به کرات یاد شده است، براساس معارف اسلامی از نعمت‌های مجهول الهی و از مواهب بزرگ خداوند به انسان است که هر مرتبه‌ای از آن حاصل شود مراتب بالاتری نیز متصور و دست‌یافتنی است. در همین معارف سلامت امری جامع و در برگیرنده همه ساحات انسانی است. سلامت معنوی نیز از ابعاد و ساحات سلامت در تعابیر اسلامی است. این مطالعه با برگیری از ادبیات و معارف دینی و منابع مرتبط و معتبر علمی، در صدد است تا چارچوبی را برای مذاکرات و تلاش‌های اصیل ملی و بومی شناسایی و پیشنهاد کند. تحلیل و تبیین موارد پیشنهادی در مطالعات و هم‌اندیشی‌های بعدی، نظریه سلامت معنوی اسلامی را شکوفا و به نظام‌های سلامت در سطوح ملی، جهان اسلام، و بین‌المللی ارائه خواهد کرد.

روش

از روش‌های بحث متمرکز گروهی و مطالعه کتابخانه‌ای برای این

۱. نویسنده مسئول از طرف فرهنگستان علوم پزشکی

۲. نویسنده مسئول از طرف حوزه علمیه قم

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

مطالعه استفاده شده است. در مرحله بحث متمرکز، گروه تحقیق متشکل از ۱۴ نفر از صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه، دیدگاه‌ها و تجارب خود را به اشتراک گذاشتند. در مرحله مطالعه کتابخانه‌ای کلید واژه‌های منتخب در پایگاه‌های استنادی فارسی و لاتین بررسی و منتخبی از مطالعات معتبر برگزیده و موضوعات مهم از آن‌ها استخراج شد. پس از محوربندی و ویراستاری (حذف موارد تکراری و تلفیق موارد مشابه)، موضوعات حاصله، در محورهای مرتبط بازآرایی شد.

نتایج

محورهای کلان

در این بخش **۱۲** محور کلان به شرح زیر شناسایی شد. منظور از محور کلان گزاره‌های کلی، جامع و شاملی است که با موضوع اصلی ارتباط ریشه‌ای و مبنایی دارند.

۱. تبیین ارکان سلامت معنوی اسلامی: اهداف، اصول، مبانی، قواعد، قلمرو، و ویژگی‌ها

توضیح: شامل مبانی و مؤلفه‌های هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی از منظر دین مبین اسلام و «الگوی ایرانی ـ اسلامی پیشرفت در حوزه سلامت»

تبیین رویکردهای چهارگانه در نظریه معنویت اسلامی، معیارها، مفاهیم و مؤلفه‌های آن («کلامی ـ فلسفی»، «فقهی ـ حقوقی»، «اخلاقی ـ ارزشی» و «تاریخی ـ تمدنی»)

توضیح: نگاه کلان، جامع و تمدنی به سلامت معنوی دربرگیرنده مجموعه نظام‌های اقتصادی، بهداشتی، نظامی ـ سیاسی، فرهنگی ـ اجتماعی و تعاملات آن‌ها با نظام معنویت است

۲. نسبت «تربیت توحیدی» با «سلامت معنوی اسلامی»

۳. مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی

۴. احکام و آداب و الزامات ناظر بر «مرجعیت علمی و فناوری و معنوی در حوزه سلامت»

۵. تحلیل سلطه و اقتدار در حوزه سلامت (ریشه‌ها، احکام دینی، فرهنگ، انواع، راهبردهای نفی سلطه و کسب اقتدار)

۶. آسیب‌شناسی سلامت معنوی در حوزه‌های سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجراء

۷. فراهم‌سازی زیرساخت‌های فرهنگی مبتنی بر سبک زندگی سالم و اسلامی و نسبت آن‌ها با سلامت معنوی دینی

۸. تحلیل معنوی رویدادهای زندگی (ازدواج و همسرگزینی ـ باروری و فرزندآوری ـ حاملگی ـ ولادت ـ شیرخوارگی و شیردادن ـ کودکی ـ نوجوانی ـ جوانی ـ میانسالی ـ کهنسالی ـ مرگ و انتهای حیات ـ سلامت ـ بیماری ـ معلولیت ـ سرنوشت ـ تربیت ـ وراثت ـ سعادت ـ شقاوت.....)

۹. تحلیل معنوی انسان (تحلیل نیازهای معنوی انسان در شرایط گوناگون سلامت و بیماری ـ فقر و غنا ـ ضعف و قدرت ـ ....)

۱۰. سلامت معنوی اسلامی و سبک زندگی

۱۱. فراهم‌سازی بستر نظریه‌پردازی در حوزه سلامت معنوی اسلامی

موضوعات اختصاصی

موضوعات اختصاصی در هفت محور مشروحه زیر طبقه‌بندی و به شرح زیر مشخص شد:

محور اول: چارچوب‌ها و الزامات بحث سلامت معنوی با رویکرد دینی و بومی:

الف) جاسازی سلامت معنوی اسلامی در حوزه‌های سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجراء

ب) تبیین رابطه سلامت معنوی و سلامت اخروی

۱. مفهوم‌شناسی و تعریف معنویت و سلامت معنوی براساس هنجارها، مبانی و ارزش‌های دین مبین اسلام

۲. تفاوت «سلامت معنوی» با «معنویت»[1]

۳. وجوه تمایز «سلامت معنوی» با بخش‌ها و حوزه‌های مرتبط نظیر «سلامت روانی»، «هوش معنوی[2]»، «آگاهی معنوی»

۴. وجوه مشترک و متفاوت «دین‌داری و اخلاق‌مداری» با سلامت معنوی

۵. تأثیر و تأثر «دین‌داری و اخلاق‌مداری» با سلامت جسمی و بیولوژیک

۶. نقش «دین‌داری و اخلاق‌مداری» با سلامت روانی

---

۱. سلامت معنوی حد نصاب و مرتبه خاصی از معنویت است و از خود معنویت که گاهی به‌صورت فرایندی نگاه می‌شود متفاوت است. سلامت معنوی به معنای داشتن و برخورداری است در مقابل معنویت که بودن یا شدن است.

2. Spiritual Intelligence

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

۷. جایگاه «دین‌داری و اخلاق‌مداری» در سلامت اجتماعی
۸. نسبت بین نظریه معنویت در اسلام با معنویت در سایر ادیان توحیدی:
- شناسایی و تبیین و تحلیل مؤلفه‌ها و مبانی عام سلامت معنوی در ادیان ابراهیمی
- شناسایی و تبیین و تحلیل مؤلفه‌ها و مبانی خاص سلامت معنوی در اسلام

۹. نسبت بین سلامت معنوی با ابعاد دیگر سلامت (زیستی، روانی و اجتماعی)
۱۰. تأثیر متقابل «اقتصاد سلامت» (و مسائل معیشتی مردم و کارکنان سلامت)، و معنویت در سلامت
۱۱. رابطه متقابل «فرهنگ و آداب سلامت و فرهنگ‌سازی سلامت» با «معنویات در حوزه سلامت»
۱۲. تحلیل و تبیین قواعد فقهی ناظر بر اهمیت، شرافت، و معنویت سلامت «وجوب کفایی سلامت»، «وجوب کفایی‌طلب‌العلم»، «قاعده نفی‌سبیل»، «قاعده لاضرر ولا ضرار»، «کرامت انسان»، «وجوب حفظ نفوس انسانی»، .....
۱۳. سلامت و معنویت در قرآن و کلام معصومین علیهم‌السلام
۱۴. تحلیل انگیزه‌ها، تحول و تغییر انگیزه‌ها در جامعه سلامت، تبیین و ترویج انگیزه‌های الهی
۱۵. تبیین رابطه سلامت معنوی نظری و سلامت معنوی کاربردی
۱۶. نسبت بین روانشناسی (پسیکولوژی[1])، روانشناسی دینی[2] و سلامت معنوی[3] در غرب و اسلام
۱۷. نسبت بین سلامت روانی و بهداشت روانی و روان‌شناسی با سلامت روانی. با معنویت براساس ارزش‌های اخلاقی جامعه، احکام یا قواعد فقهی، و فرهنگ بومی، در زمان حاضر
۱۸. شناخت و پرده‌برداری از ماهیت سکولاریسم و تسلط آن بر تمدن غرب و جمیع شئون و ارکان علمی، اقتصادی فرهنگی، سیاسی و حتی معنوی نظام‌های سلطه
۱۹. معنویت‌شناسی عملی با تأمل بر زندگی بزرگان و شخصیت‌های الگوی معنوی معاصر در جامعه پزشکی
۲۰. بحث شهود عرفانی و نسبت آن با سلامت معنوی اسلامی
۲۱. فلسفه اخلاق پزشکی و رابطه آن با معنویت دینی
۲۲. تحلیل عقلانی آیات، روایات، اشارات و مبانی معنوی سلامت و مقایسه با شواهد کلاسیک علمی
۲۳. جنبه‌های پدیدارشناسی، تجربی و عینی (معنویت کاربردی) در حوزه سلامت
۲۴. تحلیل رابطه و نسبت بین اخلاق پزشکی و معنویت در حوزه سلامت

محور دوم: آسیب‌شناسی معنویت در نظام سلامت، چالش‌ها و مشکلات فرا روی سلامت معنوی اسلامی

۱. تحلیل رفتارها و سبک‌های زندگی نادرست رایج و غیرسالم (استعمال دخانیات ـ مواد مخدر ـ مشروبات الکلی ـ رفتارهای ناسالم دیگر) از منظر معنوی و با رویکرد سلامت معنوی
۲. تحلیل معنوی رفتارهای متفاوت در جامعه از نظر پایبندی به، یا نقض دستورات دینی و قواعد اجتماعی و آداب اخلاقی (روزه خواری ـ بدحجابی ـ سوءرفتار ـ بدزبانی ـ تندخویی ـ ظلم و تعدی ـ بدعهدی....)
۳. تفکیک و افتراق سلامت معنوی اسلامی از معنویت‌های نوظهور و انحرفی در داخل و خارج کشور

محور سوم: تاریخچه و سوابق

۱. دیدگاه‌های علامه طباطبایی و سیدبحرالعلوم در باب معنویت دینی[4]
۲. تاریخچه و مبانی سلامت معنوی در غرب و نظام‌های سلامت سکولار
۳. تجارب معنوی و اخلاقی، در سیره زندگی و آثار حکیمان دوران تمدن اسلام و ایران
۴. ارزیابی کلی نقاط قوت و ضعف آثار منتشره با موضوع «سلامت معنوی»
۵. نقد آثار منتشر شده از منظر ویژه شناسایی سؤالات پاسخ داده نشده

1. Psychology
2. Religious psychology
3. Spiritual health
۴. نظریات معنوی ممتاز اسلامی با نگاه خاص به باطن دین و فارغ از لایه‌های سطحی و ظاهری و بیرونی

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

۶. نقد آثار منتشر شده از منظر ویژه رعایت مبانی دینی
۷. کنکاش در آثار اختصاصی سلامت با موضوع یا دارای ماهیت معنویت، دوران تمدنی تا معاصر

محور چهارم: مصادیق و موضوعات عینی مرتبط برای مطالعات بعدی:

۱. جایگاه و نقش دعا، نیایش، توسل، درخواست شفا، داشتن خوف و رجاء، در جهان‌بینی سلامت مردم و کارکنان سلامت
۲. رابطه بین «مصرف غذای حلال و پاک» با سلامت زیستی
۳. تحلیل آداب و دستورات دینی در تأمین نیازهای فیزیولوژیک انسان در شرایط مختلف و نسبت آن با حصول سلامت معنوی
۴. تبیین و تحلیل مفاهیم دینی و ادبیات فرهنگی دعا و شفا و مفاهیم جانبی نظیر دعادرمانی و طلب شفا از شافی
۵. مصداق شناسی سلامت معنوی کاربردی و عملی در شرایط جاری نظام سلامت و جامعه
۶. بررسی مقایسه‌ای وجوه مشترک و متفاوت «سلامت معنوی کلاسیک غربی» با سلامت معنوی اسلامی
۷. مؤلفه‌های سلامت معنوی اسلامی در ادوار مختلف عمر (دوران جنینی ـ نوزادی و شیرخوارگی ـ کودکی ـ نوجوانی ـ جوانی ـ میانسالی ـ کهنسالی)
۸. تجلی معنویت و بروز نیازهای معنوی در شرایط اضطرار و درماندگی (تحلیل قرآنی و روایی ـ تحلیل روان‌شناختی)
۹. سرگذشت، شرح حال و تاریخچه معنویت در انسان‌های سالم و بیمار
۱۰. مراقبت معنوی از بیماران
۱۱. تربیت و مداخلات ارتقاءدهنده براساس موازین سلامت معنوی در مراحل مختلف عمر

محور پنجم: شیوه‌های مطالعه در حوزه سلامت معنوی

۱. مقایسه شیوه‌های «منبع‌گرایی» و «مبناگرایی» و «ترکیبی» در تبیین و تحلیل معنویت دینی
۲. اعتبارسنجی مستندات منسوب به منابع اسلامی در باب معنویت و سلامت و مفاهیم مرتبط دیگر[1]
۳. مخاطب‌شناسی حوزه سلامت معنوی اسلامی (استادان ـ دانشجویان ـ روحانیت ـ سیاست‌گذاران سلامت ـ مدیران ـ پزشکان ـ روانشناسان ـ پرستاران ـ صاحبان حرف بهداشتی و اساتید این رشته‌ها ـ سایر پرسنل نظام سلامت ـ بیماران ـ مردم ....) و متناسب‌سازی تولیدات علمی با نیاز مخاطبان
۴. نیازسنجی و اولویت‌بندی «موضوعات و محورهای نظری و عملی سلامت معنوی» به تفکیک (اندیشمندان ـ استادان ـ دانشجویان ـ و مردم)
۵. شیوه‌شناسی طرح، هدایت و ترویج گفتمان سلامت معنوی با مردم، به‌ویژه بیماران
۶. شیوه‌شناسی طرح، هدایت و ترویج گفتمان سلامت معنوی با فرهیختگان و دانشگاهیان، به‌ویژه پزشکان و متخصصان
۷. شیوه‌شناسی و راهبردهای «گفتمان و تعاملات علمی و فرهنگی بین‌المللی در حوزه سلامت معنوی اسلامی»
۸. سنجه‌های مناسب برای ارزیابی سلامت معنوی اسلامی

محور ششم: الگوها و مدل‌ها

۱. تحلیل و بازشناسی تجربه جامع حضور تمام عیار معنوی جامعه پزشکی و سلامت در دفاع مقدس
۲. مدل‌سازی نجومی سلامت معنوی: («سلامت معنوی ـ زمین»، «سلامت اخروی ـ خورشید»)
۳. مشخصات عملی ـ رفتاری، مفهوم‌شناسی و ترویج الگوهای «معلم، طبیب، پرستار، و مراقب معنوی»
۴. معرفی حکمای اسلامی و تأثیر معنوی آن‌ها در حوزه سلامت

محور هفتم: شیوه‌های ارتقای گفتمان علمی در حوزه سلامت معنوی اسلامی

۱. شناسایی و استانداردسازی روش‌های معتبر و نافذ تدوین آثار و نتایج طرح‌های پژوهشی در حوزه سلامت معنوی (کتاب ـ مقاله ـ پایان نامه ـ فصلنامه ـ فایل الکترونیک ....)

---

۱. در فقه شیعه مستند کردن به اسلام به دو روش ثابت می‌شود: یکی وفاق است یعنی از آیات و روایات استخراج شده باشد و در کتابهای فقهی هم مطرح شده باشد. روش دیگر عدم خلاف است یعنی مخالف با مبانی نباشد که در اینجا لازم نیست عین آن کلیدواژه یا گزاره در آیه یا روایت باشد، مثلا راجع به بانکداری یا بیمه که عیناً در آیات و روایات نیامده، اما مخالف با آن‌ها هم نیست

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

۲. قالب فرهنگی مورد نظر حوزه در « تبیین و ترویج سلامت معنوی دینی» (کتاب ـ پایان نامه ـ فصلنامه ـ همایش ـ فتاوی علمای عظام ـ آثار هنری ـ انتشارات فضای مجازی....)
۳. قالب علمی استاندارد مورد نظر حوزه و فرهنگستان برای انتشار تولیدات علمی و پژوهشی در طراز بین‌المللی
۴. مقایسه و افتراق نگاه ابزاری با نگاه بنیادی (حداکثری ـ جامع‌نگر ـ غیرابزاری) در باب سلامت معنوی

محور هشتم: پیشنهادات و راهکارها

۱. پیشگیری از «مشکلات و بحران‌های معنوی» با رویکرد دینی و آموزه‌های سلامت معنوی اسلامی
۲. مداخلات اصلاح طلبانه نظام سلامت با رویکرد سلامت معنوی
۳. اعتبار بخشیدن به دستاوردهای علمی دانشمندان و مراکز علمی و تحقیقاتی و فناوری داخل در حوزه سلامت و علوم و فنون مرتبط (رویکرد خودکفایی و قطع وابستگی)
۴. تشکیل کارگروه عالی مشترک بین حوزه و فرهنگستان در راستای تبیین سیاست‌های کلان، برنامه‌ریزی پژوهشی و هدایت و راهیابی اجرای برنامه‌ها
۵. موضوع‌شناسی و اولویت‌بندی موضوعات مناسب برای پایان‌نامه‌های دوره‌های تحصیلات تکمیلی در حوزه و دانشگاه
۶. حمایت علمی و اعتباری از پایان‌نامه‌های معتبر با موضوعات سلامت معنوی توسط فرهنگستان علوم پزشکی
۷. برگزاری همایش‌های علمی‌با موضوعات اختصاصی در اولویت‌های شناسایی شده در این مطالعه با برگیری از ظرفیت فرهنگستان، حوزه و دانشگاه‌ها
۸. انجام و انتشار مطالعات مروری در منابع معتبر داخلی و خارجی

بحث

گفتمان **سلامت معنوی اسلامی**، رویکردی جدید به موضوعی مهم و به نوعی مغفول، در ارکان سلامت است. در ادبیات علمی معاصر به زبان فارسی در حوزه سلامت، منابع فراوانی در باب سلامت روان، اخلاق و آداب پزشکی و سلامت اجتماعی، وجود دارد، اما در باب معنویت و سلامت معنوی، منابع محدود و به‌طور کلی به دوره اخیر مرتبط است. در واکاوی مفهوم معنویت و ترجمان آن در منابع دوره اسلامی، طیف وسیع‌تری از منابع و مداخل به دست خواهد آمد که هدف این مطالعه نیست. مقاله حاضر، به‌طور عمده تحت تأثیر فضای گفتمان علمی جدید انجام شده است. در این بخش عناوینی با ماهیت معنویت، سلامت، سلامت معنوی و سلامت معنوی اسلامی‌در منابع معتبر فارسی ارائه می‌شود ولی در این مجال تحلیل و تفسیر نمی‌شود. برای تکمیل این مطالعه، تعمیق روش‌های موضوع‌شناسی در منابع معتبر حوزه سلامت و منابع اصیل اسلامی، مطالعه مستقل اولویت شناسایی در موضوعات شناسایی شده و انجام مطالعه‌ای مروری برای جمع‌بندی مطالب منتشر شده پیشین ضروری است. با تأملی گذرا به منابع منتخب این مطالعه، موضوعاتی در چهار محور: سلامت، معنویت، سلامت معنوی و سلامت معنوی اسلامی به شرح زیر برای بررسی و تحلیل و راهیابی در مطالعات آتی پیشنهاد می‌شود. این مطالب به نوعی مکمل هفتاد موضوع مشروح بالا است.

محور اول: در مفهوم معنویت

در این باب مطالب بیشتری در منابع وجود دارد و به معنویت در حوزه سلامت، در مفهوم جامع ایمان، و به عنوان مشوق و انگیزش فرد با ایمان به رعایت بهداشت و سلامت توصیه شده است. بعضی از موضوعات و منابع به شرح زیر است (مراجعه به منابع ۲ تا ۵):

۱. واکاوی مفهومی معنویت و مسئله معنا (۲)
۲. نظریه «سیر باطنی و حیات معنوی» علامه طباطبایی (۳) (زندگی معنوی مستلزم وجود بعدی معنوی در جهان و لایه‌ای باطنی در حیات انسانی است)
۳. معنویت در نهج البلاغه (۴)
۴. جلب رضایت و محبوبیت یافتن نزد خداوند (۵)
۵. آرامش قلبی با ذکر خداوند «الا بذکرالله تطمئن القلوب» (۲)
۶. تکمیل شدن ایمان (۵)
۷. اتمام نعمت از ناحیه پروردگار و والاترین نعمت‌ها (۵)
۸. برخورداری از گواراترین بهره‌های زندگی(۵)
۹. اقتدا به سیره و سنت پیامبران (۵)
۱۰. مصونیت از وسواس (۵)

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

محور دوم: در مفهوم سلامت

واژگان صحت، سلامت، عافیت و سلام در منابع اسلامی به صورت صریح و در مناسبت‌های متعدد استفاده شده است. بعضی از مداخل، تعابیر و مفاهیم آن به شرح زیر است:

۱. قرآن شفای دردها و راهنمای جامعه سالم: یَا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْکُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّکُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِی الصُّدُورِ وَهُدًی وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِینَ : سوره مبارکه یونس آیه کریمه ۵۷. ای مردم! اندرزی از سوی پروردگارتان برای شما آمده است و شفا و درمانی برای آنچه در سینه‌هاست و هدایت و رحمتی است برای مؤمنان!

۲. سلامت نعمت مجهول الهی: تأمل بر روایت مشهور در باب سلامت «نعمتان مجهولتان الصّحة و الامان» یا «نعمتان مکفورتان الأمن و العافیة» (۶): پیامبر (صلّی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: دو نعمت است که ناشناخته است: امنیت و تندرستی

۳. تأمل در آیات کریمه سوره مبارکه سوره شعرا، «الَّذِی خَلَقَنِی فَهُوَ یَهْدِینِ (۷۸) وَالَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَیَسْقِینِ (۷۹) وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ (۸۰) وَالَّذِی یُمِیتُنِی ثُمَّ یُحْیِینِ»: «همان خدایی که من را آفرید و به راه راست هدایت می‌فرماید* و همان خدایی که من را غذا می‌دهد و سیراب می‌گرداند* و هنگامی‌که بیمار می‌شوم من را شفا می‌دهد* و آن که من را می‌میراند و سپس زنده ام می‌گرداند»

۴. تأمل در سایر مفاهیم و مصادیق شفا در فرهنگ اسلامی

۵. سلامتی به منزله سرمایه اصلی انسان (امیر مؤمنان علیه‌السلام فرمودند الصّحة بضاعة: سلامت سرمایه انسان است (۹)

۶. بیماری یا فقدان سلامت از فقر و بینوایی سخت‌تر است: أَشَدُّ مِنَ الفاقَةِ مَرَضُ البَدَنِ[۱]. بیماری و فقدان سلامتی برای انسان، از هر فقر و بی‌نوایی دردناکتر است.

۷. عافیت زیبنده‌ترین جامه برای انسان «امیرالمؤمنین علیه‌السلام»: لابِاسَ اَجَلُّ مِنَ العافِیَةِ[۲]. ترجمه: جامه‌ای برای انسان گرانقدرتر از جامهٔ سلامتی نیست.

۸. اعتدال و میانه‌روی موجب سلامت و دوام آن : «امام رضا علیه‌السلام»: لَوِ اقْتَصَدَ الناسُ فی‌الْمَطعَمِ لاَستَقامَتْ أبدانُهُم[۳]. ترجمه: مردم اگر حالت اعتدال و میانه‌روی را در خورد و خوراک رعایت می‌کردند همیشه از بدنی سالم و تندرست برخوردار بودند.

۹. سلامتی در ردیف خصلت‌های متعالی : اَربعُ خصالٍ تُعینُ المَرءَ علیَ العَمَلِ: اَلصِّحّةُ وَالغِنی وَ العِلمُ وَالتَّوفیقُ . چهار عامل است که انسان را در کارهای خود یاری می‌دهد: سلامتی، توانگری، علم و دانش، و توفیقات الهی.

۱۰.روزه‌داری موجب سلامت است: پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم: صوموا تَصِحّوا . روزه بگیرید تا تندرست باشید.

۱۱.سلامت از برکات دوراندیشی است : «امیرالمؤمنین علیه‌السلام»: ثمَرَةُ التَّفرِیطِ النَّدامَةُ، وَ ثَمَرَةُ الحَزمِ السَّلامَةُ. ثمره تفریط و کوتاهی پشیمانی است و ثمره دوراندیشی سلامت.

۱۲.عافیت معنوی، سلامت از گناه و رمز آن:

۱۳. «امیرالمؤمنین علیه‌السلام»: «اَلْعافیَةُ عَشَرَةُ اَجْزاء تِسْعَةٌ مِنْها فِی الصَّمْتِ اِلاّ بِذِکْرِ اللهِ وَ واحِدٌ فی تَرْکِ مُجالَسَةِ السُّفَهاءِ[۴]» «عافیت ده جزء دارد، که نُه جزء آن در سکوت است، مگر این که ذکر خدا باشد (که منافاتی با عافیت ندارد) و یک جزء آن ترک هم‌نشینی با سفیهان است»

محور سوم: در مفهوم سلامت معنوی

سلامت معنوی (Spiritual health) برگرفته از ادبیات کلاسیک غربی، شامل طیف گسترده‌ای از مفاهیم و تعاریف و عناوین و راهبرد و راهکار و توصیه است که مانند بسیاری از منابع علمی و تخصصی کلاسیک حوزه سلامت و آموزش پزشکی کشور ما را تحت‌تأثیر خود قرار داده است. با توجه به تأکید این مطالعه بر سلامت معنوی اسلامی، و برای جلوگیری از تکرار، از ذکر عناوین مطرح شده در این محور خودداری و به مراجعه به منابع منتشره در این حوزه توصیه می‌شود.

---

۱. نهج‌البلاغه، کلمهٔ ۳۸۱
۲. تحف‌العقول، ص ۸۵
۳. سفینه، ج ۲، ص ۷۸
۴. بحار الانوار، جلد ۷۴، صفحه ۲۳۷

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

محور چهارم: در مفهوم سلامت معنوی اسلامی

در بررسی منابع اصلی اسلامی (قرآن ـ احادیث ـ ادعیه ـ کتب فقهی) اگرچه واژگان سلامت و عافیت موجود و مشهور است، واژگان معنا و معنوی و معنویت به‌طور مستقیم یافت نمی‌شود. بالعکس در ادبیات فارسی واژه معنا و مصادر و مشتقات آن به وفور مشهود است. با تعمق در آیات قرآن و روایات و مناجات اهل بیت عصمت و طهارت و سایر منابع معتبر دینی به مفاهیم عمیق و جامعی برخورد می‌کنیم که معانی و اغراض سلامت معنوی را تداعی می‌کنند. در این مجال ۵ مدخل به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱ ـ مفاهیم قرآنی قلب سلیم و قلب منیب

قرآن کریم می‌فرماید: «وَ لا تُخْزِنی یَوْمَ یُبْعَثُونَ یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ إِلاَّ مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ[1]» و روزی که (مردم) برانگیخته می‌شوند رسوایم مکن. روزی که هیچ مال و فرزندی سود نمی‌دهد. مگر کسی که دلی پاک به سوی خدا بیاورد.

«مَن خَشِیَ اَلرّحمنَ بِالغَیب وَ جَاء بِقَلّبٍ مُنیبِ. اُدخُلو بِسَلمِ ذلِک یَومُ الخُلُوُدِ[2]» آنکه در نهان از خدای بخشنده بترسد و با دلی توبه کار (باز) آید. به سلامت (و شادکامی) در آن (بهشت) در آیید (که) این روز جاودانگی است.

۲ ـ تعبیر قرآنی حیات طیبه

«فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاةً طَیِّبَةً[3]» حیات طیبه در لغت به معنای زندگی پاکیزه و خالص از هر آلودگی است. مرحوم علامه طباطبایی در اشاره به این معنا می‌گویند: «علت اینکه چرا قرآن آن زندگی را با وصف طیّب توصیف فرموده، چون حیاتی خالص است که خباثتی در آن نیست»

۳ ـ اشارت قرآنی آرامش قلب با ایمان و درک بُعد معنوی حیات

««الَّذینَ آمَنُوا وَ تَطمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِکرِ اللَّهِ أَلا بِذِکرِ اللَّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوبُ[4]» آن‌ها کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرامش می‌گیرد، آگاه باشید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش پیدا می‌کند

این آرامش دارای درجات و مراتبی است که تابع مراتب معرفت و محبت است

۴ ـ تعبیر روایی شفای صدور

فرمان به استشفای از قرآن: امیرمؤمنان امام علی علیه‌السلام فرموده‌اند: تعلّموا کتاب الله تبارک و تعالی و استشفوا بنوره فانه شفاءِ لما فی الصدور. ترجمه: کتاب خدای تبارک و تعالی را بیاموزید و از نور آن شفا بجویید، زیرا که شفابخش بیماری‌های سینه‌هاست.

۵ ـ فراز مناجاتی طلب عافیت

..... اللّهُمّ صَلّ عَلَی مُحَمّدٍ وَ آلِهِ، وَ عَافِنِی عَافِیةً کافِیةً شَافِیةً عَالِیةً نَامِیةً، عَافِیةً تُوَلّدُ فِی بَدَنِی الْعَافِیةَ، عَافِیةَ الدّنْیا وَ الْآخِرَةِ[5]. ..... خداوندا بر محمد و آلش درود فرست، و مرا عافیت بخش عافیتی کافی و شفابخش، و برتر و روزافزون، عافیتی که در بدنم عافیت تولید کند، و در یک کلمه: عافیت دنیا و آخرت،

۱. سوره مبارکه شعرا، آیات کریمه ۸۷ تا ۸۹
۲. سوره مبارکه ق، آیات کریمه ۳۳ و ۳۴
۳. سوره مبارکه نحل آیه کریمه ۹۷
۴. سوره مبارکه رعد آیه کریمه ۲۸
۵. دعای بیست و سوم صحیفه سجادیه

The Conceptual Framework for Scientific Dialogue on Spiritual Health

Abolghasemi, Hassan, Massoud Azarbaijani, Zohreh Elahian, Akram Heidari, S. Mohammad Reza Kalantar Motamedi, Mohammad Ali Mohagheghi[1], S.Alireza Marandi, Mehdi Meshki, Ebrahim Hajari[2]. Gholamreza Noormohammadi, Mohammad Hossein Nicknam

1. Corresponding author from Academy of Medical Sciences
2. Corresponding author from Qom Seminary

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]

Abstract

Background and aim: Health is one of God's most important blessings; it is one of the necessities of life. Spirituality is the heart of Islam. It has four aspects namely verbal (philosophical), Islamic law (judicial), behavioral (values), and historical (social) aspects. Islamic spiritual health parameters are explained in this context.

Method: Group discussions and library studies were used to study and address various spiritual health topics in Persian.

Results: The results of this study provides an appropriate framework as a basis for further studies on Islamic spiritual health which upon completion can form the foundation for further research on this important topic.

Keywords: Health, Islam, Spirituality, Spiritual Therapies

منابع

1. Arafi A. Macro-philosophical-jurisprudential attitude to the category of spiritual health from the perspective of Islam.Iranian Journal of Culture and Health Promotion 2017; 1(1): 11-13. [In Persian]
2. Mesbah A. Analysis of the Concept of Spirit. Quarterly Journal of Medical Ethics 2012; 4(14): 23-39. [In Persian]
3. Malikian M. Spirituality in Nahj al-Balagheh (lecture series). Association of Revivalists of New Philosophy; 2000.
4. Tabatabayi MH. Shia Spirituality. Qom: Shia Publications; 1975. [In Persian]
5. Noormohammad Gh. An introduction to the comprehensive health system of Islam. Qom: Fegh Publications; 2016.
6. Fattal Neishaburi M. Rawdat al-Waezin and Basira al-Mutaezin.Qom Dalile Ma Publication; 2002.
7. Haji Sadeghi A, Bakhshian A. Conceptualization and truth-finding of Hayat Tayyaba from the perspective of the Qur'an. Quarterly journals of religious anthropology 2013; 11(31): 165-185. [In Persian]

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-10-09]